

„Nyelvében él...” (?!)

(A szerző nosztalgiája tagadhatatlan. Az 1994-es drámajáték-vezetői vizsga kiváló letétele után ez a foglalkozásleírás nyitotta meg azt a publikációs sort, amely e web-oldalon összegződik 2023-ban.

A Drámapedagógiai Magazin – DPM – 9. számában (12-16. oldal) jelent meg 1995-ben. A megjelenés egyben adatmentés is lett, az összes adathordozóm eltűnése miatt.

Az alábbiakban változatlanul – akkori megjegyzésekkel, pl. Kaposi László szerkesztői véleményével – közlöm a DPM-számban megjelent írást.)

Ez a foglalkozásterv eredetileg az 1994. november 12-én, Kecskeméten megrendezett „HOL-MI”-ra készült. Csoportommal – amely akkor négy hónapos drámajátékos „rutinnal” rendelkezett – be is mutattam. Aki látta, talán el tudja dönteni, mennyiben tért el a megvalósulás a bemutatkozó írásban megelőlegezettektől, s mennyiben felel meg a dráma, az oktatásban alkalmazott dráma stb. követelményeinek.

Ennyi idő elteltével úgy ítélem meg, hogy a „filmet forgatunk” fikciótól elszakadva – hisz nincs perdöntő hatással a munkára – **egy anyanyelvi óratorozat (vagy tábor) hosszabb folyamatában hasznosítható gyakorlatfüzért tudok átnyújtani az olvasónak (kiemelés tőlem – K.L.)** más célok, más igények által módosított szabad alkalmazásra.

Így írtam tavaly a tervezetről.

A tanítási terület: anyanyelvi , irodalmi oktatás

Mi a foglalkozás célja? Nem leíró nyelvtani ismeretek felmondása; nem tesztyszerű helyesírási tréning és/vagy felmérés; nem kötetlen beszélgetés a nyelvről, a nyelvhasználatról; nem az erről szóló műsor összeállítása és „betanítása”; nem metanyelvi szövegek elemzése; nem nyelvművelő cikkek tanulságainak megfogalmazása; nem beszédtechnikai gyakorlatsor; – mint egyébként a megjelölt tanítási terület létjogosult tevékenységi formái – hanem cselekedtetésre építő problémák („betegség tünetek”) felismerésére és megoldására, „meggyógyítására” ösztönző, fantáziát, kreativitást, szabályismeretet, könyvhasználati jártasságot, beszéd- és improvizációs bátorságot igénylő közös tevékenykedés.

A fókuszban az áll, hogy gyógyítható-e a megbetegedett nyelv. Illetve, ha a nyelv, mint absztrakció önmaga nem lehet beteg, a használóinak – azaz nekünk – mit kell tennünk a felépülésért?

A foglalkozás menete

1. Tünetek

A tanár megkéri – a foglalkozás előtti napokban – az arra legalkalmasabb tanítványát, hogy készüljön a Kölcsey szöveg* többféle stílusban/hangnemben történő felolvasására. Olvassa fel: a) ünnepélyesen, szónoki hevülettel, b) tárgyilagosan, hűvösen c) unott, közömbös, „mi közöm ehhez” stílusban.

Melyik hangnem fejezi ki leginkább a mai hozzáállást, nyelvhasználói beállítódást? Milyen bajok vannak a nyelvvel? Miért beteg? Ilyen és ehhez hasonló tanári kérdések indíthatják azt a rövid, nagycsoportos beszélgetést, melynek célja a tünetek összegyűjtése, rendszerzése, adott szempontok szerint (pl.: helyesírás, helyesejtés, szép beszéd, nyelvhelyességi problémák stb.)

Kölcsey Ferenc: Parainesis (részletek)

„Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk ragadt; s azt hinni, hogy gyermekkori nyelvünkkel az élet és tudomány legmagasb s legtitkosb tárgyait is tisztán s erőben előadhatjuk, nevetséges elbizottság. [...] Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog. [...] soha ne feledd, miképen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig mívelni kötelesség. „

2. A kontextus megajánlása

A filmforgatás tizenéveseket feltehetően izgalomba hozó fikciója, a kvázi-szakértői szerep, a filmes technikák (snitt, szinkron) alkalmazhatósága ... ezek motiválták – többek közt – e nem elhagyhatatlan „mintha”-helyzet kitalálását.

Néhány filmrendező – elszomorodva nyelvünk állapotán – elhatározta, hogy „Nyelvében él ... (!)” címmel nagyszabású filmet készít. Járják az országot, és a legkülönbözőbb csoportokkal próbálják ki a forgatókönyv jeleneteit, hogy azután a munkakópiák alapján hivatásos színészekkel véglegesítsék a felhívó erejűnek szánt filmet. A megállások nélkül vett próbajelenetekben mindenkinek adott a hibázás joga, és minden feladathoz rendelkezésre áll a produkció „mozgó könyvtára”.

Megjegyzések:

- A tanári szerep: a rendező. Táskával, jegyzetekkel, hóna alatt egy „csapóval” érkezik. A konkrét helyzet megkívánta más szerepbe is léphet.
- A feladatokhoz szükséges összes könyv, a kiscsoportok létszámának megfelelően, valóban rendelkezésre áll. (Egyéni könyvhasználat gyakorlása!)
- Mostantól kezdve tehát a képzelt – a rendező kezében lévő – forgatókönyv szabályozza, ritmizálja a tevékenységet.

3. „Verbroom”

Bemelegítést, beszédtechnikai gyakorlást célzó feladat. A film szereplői egy elvarázsolt kastélyba kerültek , ahol egy szoba foglyai, és beszélniük kell szabadulásuk érdekében. Lézeres hibaérzékelővel ellátott varázsszőnyegen kell ellépkedniük a kijáratig. Csak a szőnyegre írt nyelvtörő gyors és hibátlan elmondása után ad zöld utat a készülék. A „varázsszőnyegek” , (csomagolópapírokon) előre megírt szólamok, nyelvtörők. Például:

- Fekete bikapata kopog a patika pepita kövén.
- Nincsen olyan szépen szóló szép sípszó, mint a szászsebesi szépen szóló szép sípszó.
- Itat a csetneki csikós a Tiszán. Sárga cserépből csinált csengő cseng a csetneki csikós csikaja nyakán.
- Roppant bottal koppantottam / szöcském csacskán szökkent. / Papnadrágban kappant fogtam, / macskám fecskét hökkent.

4. „Helló!”

Bajok vannak az üdvözlő formulákkal, a kapcsolatfelvétellel is. A rendező jól láthatóan, a ruhájára tűzött cédulával jelzi, hogy kit játszik ő, kinek a szerepében fordul feléjük. A gyerekek a megjelenő figurához válasszanak saját szerepet és köszöntsék, üdvözlőljék őt! Rövid, szöveges helyzetgyakorlat is kialakítható, amennyiben a megszólító a köszönés után valamilyen problémát is megfogalmaz, tartva magát az első pillanatban felvett beállítódáshoz (pl.: király és alattvaló, királynő és udvari bolond) .

A rendező szerepkártyái: „tanárod”, „ellenséged vezére”, „Józsi bácsi, a szomszéd”, „a polgármester”, „A fiú vagy lány, akit már régóta meg akartál szólítani”, „rendőr”, „Őfelsége a király”, „testvéred az új ruhájában”, „idegen úr a vasútállomáson” stb.

5.a) „Vetíts!”

A film egyik epizódjában világtalanokkal találkozunk. Látók mesélnek nekik a látható világról.

„Látókra „ és „vakokra” oszlik a csoport (később szerepcsere lesz!) A rendező főlmutat, körbehord dolgokat, amelyeket a látók leírnak, bemutatnak, „levetítenek” a vakoknak. A dolgok sokfélék lehetnek – gyertyatartó, báb, egy portré, tarisznya, játékautó – a lényeg a minél érzékletesebb, aprólékosabb, pontosabb leírás.

5.b) „Közvetítés!”

A rendező – a játék folytatásaként – a közismert Rudolph-féle teszt (*pl. Dr. Geréb György: Pszichológiai atlasz*) néhány kinagyított képét mutatja fel. Most már mindenki „látó”. Azt kéri, hogy a gyerekek egyes szám első személyében szólaltassák meg az arcot. Tehát: ne arról beszéljenek, hogy mit látnak a rajzon, hanem az arc viselőjeként valljanak, kérjenek, sopánkodjanak, dühöngjenek, irigykedjenek stb. az érzelmek okát, irányát, így a megszólalás tartalmát maguk szabva meg.

6. „Helytelend” – I.

Egy olyan településen forgat a stáb, amelyik arról híres, hogy ott az utcán, a falakon, a kirakatokban, a hirdetőkön olvasható „írásművek” szinte mind(ig) hibásak. Négy kiscsoportot kér, hogy segítsen a berendezőnek, a díszlettervezőnek. Tervezzék, írják meg Helytelend „rémségeit” , elrontott, hibás plakátjait, hirdetéseit, cégtábláit, névjegyzégeit (emlékművön, bajnokcsapat képe alatt...)

Az önálló csoportmunka után – forgatáson kívül – a csoportok kicserélik és kijavítják egymás munkáit.

A hiteles, szándékos rontásokhoz használható: *A magyar helyesírás szabályai 11. kiadás; Helyesírási kézisztár*

7. „Egyet mondok, kettő lesz belőle!”

A film egyik szereplője a 99 éves Körmonfont Kálmán bácsi, aki csavaros észjárása mellett arról is híres, hogy a legtöbb szólást ismeri a vidéken. Az ő vendégeként kell számot adni szólásértelmező játékos kedvünkről.

Az alábbi listáról választhat a játészó – személy vagy csoport – , és:

A) Némajátékkal vagy a számbeszédes technikával (szavak helyett a folyamatos számsor mondása a dialógus hangzó tartalma) az eredeti jelentést, a leírt szavak elsődleges, szó szerinti jelentését kell megjelenítenie.

B) Szöveges improvizációval kell olyan jelenetet előadnia, amelynek címe, mottója, tanulsága valamelyik szólás másodlagos, átvitt jelentése.

Mindkét játék során a nem játészóknak, a nézőknek kell megfejteniük, hogy melyik szólást választották a játészók. Kálmán bácsi rendezi, irányítja folyamatot, s az ő tudása a legfőbb mérce. Az alábbi listát mindenki a kezébe kapja, s rövid felkészülés után jöhetnek a feladványok. (A stáb mozgókönyvtárában segítségül megtalálható: O. Nagy Gábor: Mi fán terem? illetve Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások)

- Bottal ütheti a nyomát.
- Csütörtököt mond.
- Fején találja szöget.
- Fogához veri agarast.
- Mással kapartatja ki a gesztenyét.
- Kákán is csomót keres.
- Kígyót melenget a keblén.
- Eltörött a mécses.
- Előre iszik a medve bőrére.
- Elhúzzák a nótáját.
- Pálcát tör valaki felett.
- Csapja a szelet.
- Nem hajt a tatár.
- Úgy bánik vele, mint a hímes tojással.
- Ujjat húz valakivel.
- Nyakába veszi a várost.

8. „Helytelend” II.

A helyszín újra Helytelend. Elégé el nem ítéhető módon, rejtett mikrofonok, „poloskák” lapulnak a település különböző pontjain, a túlbuzgó nyelvőrök tevékenységének eredményeként. Gyűlnek a kimondott „rémségek”. A „lehallgató központban” ott ül a szakértői csoport, amelyik rögtön feldolgozza, javítja a helytelendi eseteket. A hibás mondatokat előre rögzítettem, itt CD-ről hallható, a szakértők maguk a játszó. (A hibás, helytelen részt aláhúztam , a javítást zárójelben közlöm). A mondatok forrása: Hernádi Sándor könyvei, illetve saját magyartanári tapasztalatom.

(FONTOS MEGJEGYZÉS: Igazából magam sem értem, hogy ezt a kissé orwelli, ennyi év távlatából még mesterkétebbnek tűnő ötletet miért nem hekkeltem meg a születése pillanatában! Ma, a szárnyaló „Pegazusok”, titokzatos kémszoftverek korában pedig végleg abszurdnak tűnik a kontextus. Mea culpa!)

- Tartott tőle, hogy törbe csalják, ezért élesen fülelt, figyelt.
(éberén, feszülten, felajzottan)
- A zalaegerszegiek a visszamérfőzésen is állták a sarat.
(visszavágó mérkőzésen, visszavágón)
- Mindig átkeresem azt a helyet, ahol napközben vadásztak.
(átkutatom, átvizsgálom, átfésülöm)
- Eloította a televíziót, és leültette a vendégét a sarokba.
(kikapcsolta)
- Senki sem jelent meg a vezetőség közűl a megbeszélésen.
(vezetők közűl, vezetőségből, a vezetőség tagjai közűl)
- Anyám a sikeres kenyérrel igyekezett hazafelé a péktől.
(sikerűlt, jól sikerűlt)
- Vitamindús ételreceptek tavaszra.
(vitamindús ételek receptjei, vitamindús tavaszi ételek)
- Ritkább az érlemeszesedés a vegetáriánus étrendet fogyasztók körében.
(vegetáriánusok körében, a növényi eredetű ételeken élők körében stb.)
- Két hibát követtem el egy kalap alatt.
(egy fűst alatt, egyszerre)

- Szeretnék teljesíteni ezerkilencszáznyolcvan évi tervüket.
(*ezerkilencszáznyolcvanadik évi tervüket*)
- A műsor kellemes meglepetést okozott.
(*szerzett*)
- Szabadszállás már a középkorban ismert helyiség volt.
(*helység*)
- Sikerült a bevásárlást lebonyolítani.
(*bevásárolni*)
- Gyárunk éves szinten 785.400-as nagyságrendben állítja elő termékeit.
(*évi / évente x darabot termel*)
- A gép hét gombbal rendelkezik.
(*hét gombja van, hét gombos*)
- A héten megrendezésre kerül a kirakodóvásár.
(*megrendezik*)
- Ezen a napon szünet van a múzeumba és a könyvtárba.
(*múzeumban és a könyvtárban*)
- Egyelőre nem érek rá foglalkozni az üggyel.
(*egyelőre*)
- Azt szeretném megtudni, nem-e jöhetne a fiam korrepetálásra.
(*nem jöhetne-e*)
- Csak tessék ránk bízni Csabát, majd mi megtanítsuk evezni.
(*megtanítjuk*)
- Ott megismerkedett sok híres írókkal és költőkkel.
(*íróval és költővel*)

9. „Elejtés”

Sajnos nemcsak Helytelenden rossz a helyzet. A rendező a bemondó kollégák ijesztő tévesztéseiről, félreolvasásáról beszél, majd egy széket – a tudás jelképes helyét – tesz ki középre, elé mikrofont. Arra kéri a diákokat, hogy kísérletezzenek az eléjük tett lapon olvasható nevek , kifejezések helyes (!) kiejtésével. (Pl.: Shakespeare, Bordeaux, Cooper, Voigt, Dessewffy, Mont Blanc stb. Tetszés szerint bővíthető történelmi, földrajzi, sportbéli,

pop- vagy egyéb szubkulturális kifejezésekkel). A kísérletezés, a próbálkozás a fontos, no és a tanár – helyes kiejtést ismerő – kontrollja.

10. „Neológok a szeren” (avagy a megértés gyönyörűsége)

Egy szó megértése, helyes használata gyógyszer a nyelv betegségeire. Egy új fogalom meg- illetve kitalálása szintúgy az lehet, bár az eredmény néha komikusra sikeredik.

Bele tudunk-e helyezkedni a nyelvújító szándékba? Mennyire hajlékony a nyelvi fantáziánk? Ezt vizsgálja a „patika”-jelenet. A rendező / patikus „megoldásköteles (rejt)vényeket” oszt ki, s időre kéri a kiscsoportoktól a megfejtéseket. Új elixírt kever majd belőlük. A megoldási idő lejártá után megosztja a helyes szó párosításokat.

Pl.: csucsag = piramis , egyen-billengészeti körduplány = kerékpár, hangbetűzet = kotta, életfekvés = sors, nyaktekerészeti mellfekvenc = nyakkendő stb.

Forrás - pl.: Hernádi Sándor: Szópárbaj; Bárczi – Benkő – Berrár: A magyar nyelv története

11. „Gyermekkor”

A rendező a filmnek egy olyan részéről mesél, amely naplórészleteket dolgoz fel. Téma a gyerekkor. Különlegesség a rétegnyelvi szókincs. Először a megadott naplórészletek „fordítását” kell elvégezni. (saját kútfő és/vagy a megadott és előkészített segédanyagok nyomán) . Majd néhány, a szöveg sugallta képet, tablót kell beállítani. A kiscsoportos bemutatók tehát tablósorból állnak, és az egyes tablókhöz rendelhető szövegrészek alámondásából, képekből és képaláírásokból. Létrejön egy kép, elhangzik az eredeti – aláhúzásokat tartalmazó – szövegrész, majd, kis szünettel, elhangzik annak maira fordítása is, a lehetséges értelmezésekkel. Ezután áll át a csoport a másik képre.

Gyermekkor – *A nép nyelvén* (A „fordításhoz” használható: Új Magyar Tájszótár I-III:)

Ősz végére már mindig felcsupáltuk az összes kolompért. Sokan voltunk testvérek, győztük a munkát, nagy csajvalékok alkottunk. Sokszor acsítottunk, jó anyám odaodakoppintott a fejkónkra. Egyszer azért kaptam, mert a szoknyáján (össze)gabincáltam a kollérokat. Máskor meg a lajtorját törtem össze. Apám nem kólintyált velem, hangosan bakamiatyánkozott és jól elvert. Persze másnap már, früstöközés közben jót dindóztunk az egészen.

Gyermekkor – Az ifjúság nyelvén (A „fordításhoz” használható: Nyelvművelő kis tükör 84. és 91. oldal; Nyelvművelő kézikönyv „Ifjúsági nyelv” szócikke)

A zárkában sok a gond. Lehetsz agytröszt vagy lóghat egy deszkád, a kipecázás mindig cikis ügy. A legjobb, ha csőtörés van a trombitádon, akkor nem szólítanak fel, s biztos, hogy nem kapsz szigonyt.

Lajosnak már megint sok kampója van, biztos megint megy nyári egyetemre, én meg jobban behúzóok, főleg a rémtanba, mert jó bizony hitvány esetén kapok egy modern drótkecskét. De én is gyűjtök rá, inkább kibírom Petőfi levesen, meg proletárszendvicsen. Aki meglátja majd a csószamaramat, biztosan paff lesz.

12. „Zárókép”

A rendező egy csoportképet készít a játzókról, s elküldi majd az osztályalbum számára.